

ی
یہ سہ پہلو
نشر و طبع
یہ سہ پہلو
یہ سہ پہلو

غلامرضا تفریحی کار
www.ketab.ir

۱۳۹۱

سر	هاتفی محمودآباد، غلامرضا، ۱۳۴۶-	:
و نام	گیلان از مشروطه تا آغاز پهلوی: به همراه عکسهایی از گیلان آن دوره / غلامرضا هاتفی محمودآباد، حسن عبدی.	:
تعداد	رشت: عبدی، ۱۳۹۰.	:
موضوع	۳۴۴ ص: مصور، جدول: ۱۹/۵ × ۱۹ س م.	:
شابک	۱۴۰۰۰ ریال. ۸-۱۸-۵۷۲۱-۶۰۰-۹۷۸	:
وضعیت	کتابخانه	:
بازداشت	ایران - تاریخ - انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴-۱۳۲۷ ق. - گیلان	:
موضوع	ایران - تاریخ - پهلوی، ۱۳۰۴-۱۳۲۰	:
موضوع	ایران - تاریخ - پهلوی، ۱۳۰۴-۱۳۲۰	:
موضوع	ایران - تاریخ - پهلوی، ۱۳۰۴-۱۳۲۰	:
موضوع	ایران - تاریخ - پهلوی، ۱۳۰۴-۱۳۲۰	:
شناسه افزوده	۱۳۹۰ - ۴۳۲/۱	:
رده بندی کنگره	۹۵۵/۰۷۵	:
رده بندی دیویی	۲۶۶۹۸۱۳	:
شماره کتابشناسی ملی		:

عنوان کتاب: گیلان از مشروطه تا آغاز پهلوی

تألیف: غلامرضا هاتفی محمودآباد - حسن عبدی

ناشر: انتشارات عبدی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: عبدی

طراح: مهدی کاس نژاد

خوشنویس: سهیل بابائی

چاپ نخست: پاییز ۱۳۹۱

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰۰۰ ریال

شابک: ۸-۱۸-۵۷۲۱-۶۰۰-۹۷۸

هر گونه چاپ و تکثیر از محتویات این کتاب به صورت حروفچینی، انواع مختلف چاپ، لوح فشرده و .. بدون اجازه کتابخانه ممنوع است.

متخلفان به موجب قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان تحت پیگرد قانونی قرار می گیرند
مرکز نشر و پخش: رشت، صندوق پستی ۱۶۷۴-۴۱۶۳۵ انتشارات عبدی تلفکس: ۲۲۴۴۲۹۶ همراه: ۰۹۱۱۳۳۲۶۲۴۱

www.abdipublishing.com info@abdipublishing.com

درباره‌ی نهضت مشروطیت و جنگ‌های آزادی‌خواهی آن مورخان و پژوهشگران در کتب و مقالات مختلف، از جمله تاریخ‌پیداری ایرانیان تألیف ناظم‌الاسلام کرمانی، حیات‌یچین نوشته‌ی حبیبی دولت‌آبادی (که هر دو عضو انجمن‌های مخفی و علمی و ناظر عینی آن دوران بودند) تاریخ مشروطه ایران نوشته احمد کسروی، تاریخ مشروطیت ایران تألیف دکتر مهدی ملک‌زاده؛ گیلان در جنبش مشروطیت نوشته ابراهیم فخرایی و نیز گیلان از آغاز تا اواخر مشروطیت نوشته سیدمحمد تقی میرابولفاسمی از نقش مؤثر مردم گیلان در انقلاب مشروطیت به تفصیل سخن رانده شده و مطالب پرارزشی برآورده شده است. ولی موضوع به قدری شایان اهمیت است که جا دارد دهها جلد کتاب در این مورد نوشته شود و نکات تاریک و مبهم از زوایای مختلف بررسی گردد.

آقایان غلامرضا هاتفی و حسن عبدی مؤلفین کتاب گیلان از مشروطه تا آغاز پهلوی با دقت فراوان و با مراجعه به بنیاد ایران‌شناسی در تهران، کتابخانه‌های مجلس شورای اسلامی، کتابخانه‌ی ملی رشت، پژوهشکده‌ی گیلان‌شناسی دانشگاه گیلان و ... استفاده از منابع، اسناد، کتب و مقالات وزین قدیم و جدید جراید، مطبوعات، روزنامه‌ها و مجله‌ها) و تحقیقات گسترده کوشیده‌اند تا به اوضاع اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی گیلان و مردمان این دیار در آن بزرگوار نیز به نقش روبه فراموشی گیلان در گفتارها و جستارهای مشروطه و سهم مردم آن در این جنبش ملی بپردازند.

این انتشارات ضمن قدردانی از زحمات این پژوهشگران اندیشمند و استقبال از چنین کار ارزشمندی، برای مؤلفین، موفقیت روزافزون آرزومند است.

سخن مؤلفین

انقلاب مشروطیت یکی از تأثیرگذارترین وقایع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در تاریخ معاصر ایران است که با تلاش و مجاهدت روشنفکران و آزادیخواهان آغازیدن گرفت و متأسفانه با ورود برخی جریانهای سطحی نگر و دخالتهای دستهای پنهان یگانگان سبب شد تا نهضت مشروطیت به بحران مشروطیت تبدیل و در پایان راه به رژیم پهلوی منتهی شود. به هر حال بی گمان این انقلاب سرآغاز بسیاری از تحولات فرهنگی و اجتماعی و سیاسی در ایران شد و دورانی بود که در آن ایران با به جهان معاصر گذاشت و تلاش نمود خود را با فرهنگ و تمدن جهانی پیش ببرد. از این رو تحولات سیاسی - فرهنگی این دوره می توان شکل گیری و گسترش مطبوعات و تعمیم سوادآموزی را نام برد. پیش از مشروطه نشریات آزاد بیشتر در خارج منتشر می شد اما با گسترش افکار آزادی خواهانه پای این مطبوعات به کشور باز شد و با شکلی آزادانه تر از گذشته و بدون وابستگی به دولت انتشار یافت. توسعه و رشد مطبوعات، به پایتخت خلاصه نشد و وجود این نشریات به شهرها و ولایات بزرگ ایران مثل گیلان نیز رسیده و این نشریات با مضامین انتقادی، سیاسی، شعر و طنز روز به روز گسترش یافت. رشد مطبوعات و تعمیم سوادآموزی موجب پیدایش عادی عامه خوانان شد. این اشعار به زبان مطبوعات بدل شد که مسائل روز در آن انعکاس طنزآمیز می یافت این گونه اشعار، در نسیم شمال به کمال رسید. در این دوره به زبان مطبوعات بدل شد. روزنامه ها نیز در تغییر سبک و مفاهیم ادبیات نقش عمده ای ایفا کردند. تکیه بر مطالبات مردم، هر چه از مضامین چون آزادی، عدالت، عشق به میهن و عقب ماندگی ایران رویکرد جراید در این دوره شد. از جمله روزنامه های این دوره که فضای مطبوعات گیلان را از سایر نقاط متمایز می کرد می توان به نسیم شمال، خیر الکلام، روزنامه جنگل و... اشاره کرد.

به طور کلی، ادبیات مشروطه راه جدیدی در شکل و محتوا و به دلیل مشروطه تفاوت چشمگیری داشت. اگر چه انقلاب مشروطیت نتوانست ارزشهای کهنه را ریشه کن نماید و اوضاع جامعه را به طور کلی به نظر فرهنگی دگرگون سازد، اما سبب شد تا افکار مرفقی در جامعه گسترش یابد و اندیشه های نو سبب تغییر سبک ادبیات شد. ادبیات با مضامین انتقادی و طنز در خدمت مطبوعات قرار گرفت. پس از شکل گیری نهضت مشروطیت «انجمن ها و روزنامه ها فزونی یافت و مدارس و کتبخانه ها را در شاعران به جای مدح سلاطین و امرا به بیان مفاخر ملی و قومی اهتمام کردند، بحث در باب تجدد و وطن و آزادی محل توجه ادیبان و نویسندگان واقع گشت، انواع فنون ادبی تازه ای در ادب پدید آمد و تأثیر به تقلید از اروپا در ایران نیز راه یافت. ناگزیر جراید برای عامه به زبانی روان و به پیرایه منشر می شد و چون شتابی هم که در انتشار منظم جراید و روزنامه در کنار بود، نویسندگان را مجال تأمل و تکلف نمی داد رفته رفته این روش منشیانه و متکلف گذشته منسوخ شد...».

در این دوره احزاب و انجمن های مدنی بسیاری در گیلان با هدف دفاع از کیان مشروطیت شکل گرفتند. وجود انجمن ها در این دوره بر رشد آگاهی های مردم و توسعه فعالیت های اجتماعی دلالت دارد و بعدها این انجمن ها زمینه ای برای تشکیل احزاب ایران شدند.

نظام آموزش و پرورش ایران از میانه سلطنت قاجاریه در معرض دگرگونی قرار گرفت. اما با این پیش از مشروطیت هر چند مدارس جدیدی به وجود آمد و تا اندازه ای در امر آموزش و پرورش دگرگونی ایجاد شد اما تغییر اساسی صورت نگرفت. از پیامدهای مهم مشروطیت برچیده شدن نظام کهنه و سنتی آموزش به شیوه مکتب خانه در ایران و تحول در نظام تعلیم و تربیت و تأسیس مدارس به شیوه جدید و زمینه سازی آموزش فراگیر در سراسر ایران بود. در سال های نخستین مشروطه ایجاد مدارس جدید به دلیل شرایط سیاسی به کندی پیش می رفت و این

شرایط تا ۱۲۹۸ش ادامه داشت. با تأسیس شعبه ایالتی وزارت معارف دوره تحول در آموزش نوین گیلان ایجاد شد. جنبش جنگل نیز حامی آموزش نوین و عمومی بود و تأثیر به‌سزایی در فراگیری تعلیم و تربیت داشت. در این دوره کلیه مدارس به دو دسته ملی و دولتی تقسیم شدند. بودجه مدارس ملی از طریق شهریه محصلان و با کمک فرهنگ دوستان تأمین می‌شد. و مدارس دولتی از بودجه دولتی استفاده می‌کردند. فرهنگ دوستان گیلان از طریق ایجاد انجمن‌های فرهنگی و نمایش ثنات در تأمین هزینه مدارس ملی نقشی فعال داشتند. نکته قابل ذکر این که چه پیش از مشروطه و چه پس از آن عده‌ای با آموزش نوین از جمله تحصیل دختران مخالف بودند. اما بنیانگذاران مدارس با به‌کارگیری راههای متناسب با فرهنگ عمومی جامعه مخالفت تفکرات سنتی را تعدیل نمودند و با سیاست‌های مدرانه آمال خویش را تثبیت کردند.

در این کتاب کوشش شده است اوضاع فرهنگی گیلان از دوره مشروطیت تا آغاز دوره پهلوی (ظهور رضاخان) بررسی شده و کم و کیف آن شکار گردد. انقلاب مشروطیت دو دستاورد مهم فرهنگی را در پی داشت؛ یکی انتشار گسترده مطبوعات در پایتخت و ایالات به‌ویژه در گیلان، دوم تأسیس مدارس نوین. پس از انقلاب مشروطیت نشریات آزاد بیشتر در خارج از کشور منتشر می‌شد، اما با توسعه افکار آزادی‌خواهانه در ایران، که به تأسیس حکومت مشروطیت منجر شد. مطبوعات در داخل آزادانه‌تر از گذشته و بدون وابستگی به دولت انتشار یافتند. در این دوره توسعه مطبوعات محدود به مطبوعات دولتی نبود، بلکه این نشریات در ایالت‌های مهمی چون گیلان نیز توسعه یافتند. نشریات گیلان با مضامین انتقادی، فرهنگی و اجتماعی - سیاسی که به شعور ملتز بهره می‌بردند، تأثیر عمیقی بر فرهنگ جامعه گذاشتند. همچنین با توجه به ضرورت اخذ تمدن جدید و ترویج علوم نو، نظم و ترتیب سنتی از رونق افتاد و نظام آموزشی ایران دچار تحول اساسی گشت و مدارس بسیاری تأسیس گردید. در این دوره احزاب، انجمن‌ها، روزنامه‌های گیلان و نهاد تازه تأسیس مجلس در حمایت از گسترش علوم جدید و فراهم نمودن زمینه تحصیل برای دختران و پسران گام‌های ارزشمندی برداشتند. روزنامه‌ها و مطبوعات با فعالیت‌های فرهنگی نقش مهمی در تحکیم پایه‌های انقلاب مشروطیت ایفا کردند، زمینه رشد فرهنگ عمومی را با ترغیب و تحریک مردم به یادگیری علم و دانش فراهم نمودند و موجب ارتقای فرهنگ عمومی در خطه گیلان گشتند. گیلان در این دوره به جهت باورداشت‌ها و فرهنگ عامه سرزمینی غنی به‌شمار می‌رفت. گرامیداشت جشن باستانی نوروز، کشتی گله مردی، ورزا جنگ، نوروز بل و ... گوشه‌ای از تفریحات و فرهنگ عامه بوده که در گیلان دوره مشروطیت برگزار می‌شد.

بررسی اوضاع فرهنگی منطقه‌ای مانند گیلان و نشان دادن عوامل تأثیرگذار بر رونق‌دهی آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این راستا از معیارهای مهم توسعه فرهنگی - اجتماعی یک جامعه انتشار مطبوعات و تأسیس مدارس است. زیرا شکل‌گیری و گسترش مطبوعات، تأسیس مدارس و روی آوردن به علوم جدید و به کنار گذاشتن شیوه‌های آموزش سنتی نقش به‌سزایی در تحول فرهنگ عمومی آن جامعه دارند. در این کتاب بیان خواهد شد که مطبوعات و مدارس جدید چه تأثیری بر بیداری ایرانیان گیلان داشتند. همچنین نقش مطبوعات و مدارس جدید و تأثیرهای متقابلی که انقلاب مشروطیت، جراید و مدارس جدید بر یکدیگر داشتند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. دوره‌ای که در این کتاب مورد واکاوی قرار گرفته است، یعنی از انقلاب مشروطیت تا آغاز حکومت پهلوی (۱۳۰۴-۱۲۸۵ش) از دوره‌های پرحادثه و در عین حال به لحاظ فرهنگی از دوران‌های درخشان به‌شمار می‌رود. از این رو تحولات فرهنگی در منطقه گیلان در این

دوره بسیار پر شتاب بوده است. لذا مسأله این است که روند این تحولات چگونه بوده است و چه عواملی بیشترین تأثیر را بر این روند داشته‌اند. بررسی این مسأله ایجاب می‌کند که عوامل و عناصری چون مطبوعات، مدارس، نقش احزاب و روشنفکران و غیره مورد مطالعه قرار گیرند. گیلان در نیمه دوم دوره قاجاریه تا ظهور پهلوی (۱۳۰۴-۱۲۸۵ش) روزگار متفاوتی را تجربه کرده است. در ابتدا گیلان همچون سایر ایالات ایران از تسلط استبداد و ظلم حکام در رنج بود، حکام مستبد و مرتجعین علاوه بر بهره‌کشی از مردم با هرگونه تحول فرهنگی سخت مخالف بودند. به علاوه مختص بودن سوادآموزی به قشری خاص ظلم مضاعفی بود که عامه مردم را از داشتن نعمت سواد و تحصیل محروم ساخته بود. در این دوره روزنامه به دلیل عدم گسترش سوادآموزی که لازمه خواندن روزنامه بود و نیز علاقه به کسب اخبار شنیداری از طریق منابر و معابر، هنوز جایگاه مهمی در افکار عمومی و آگاهی بخشی کسب نکرده بود.

با گسترش مراودات سیاسی-اقتصادی ایران با قفقاز و اروپا، رفت و آمد تجار و بازرگانان و وجود اقلیت‌های مذهبی در گیلان، زمینه مساعدی برای آشنایی با اندیشه‌های جدید به وجود آمد. بدین جهت گیلان از پیشگامان مبارزه با استبداد و برقراری مشروطیت به‌شمار می‌رفت. پس از برقراری حکومت مشروطیت گیلان در تعداد انتشار روزنامه‌ها مقامی والا یافت، «تعالی مطبوعات دلیل ترقی یک ملت و انحطاط مطبوعات پیرهان پستی یک ملت است» (جله‌های ۲۸۵: ۱۲۸۹). سپس با همت فرهنگ دوستان گیلانی مدارس ملی بسیاری در این خطه تأسیس گشت. همه این فعالیت‌های فرهنگی همان «تعالی فرهنگ گیلان در این دوره می‌باشد».

یکی از مهمترین عوامل بیداری ایرانیان، انتشار مطبوعات ابتدا در خارج و سپس در داخل کشور بود. روزنامه‌ها با درج مطالب سودمند سیاسی و اجتماعی مردم را به اصلاح آموزش و پرورش و تأسیس مدارس جدید تشویق می‌کردند، ازجمله آن‌ها می‌توان به روزنامه‌های «نسیم شمال»، «خبرالکلام» و «روزنامه جنگل» و... اشاره کرد. تلاش روشنفکران و روزنامه‌نگاران منجر به تحولات عمیق فرهنگی در ایران و گیلان گشت.

وقتی از مشروطه و انقلاب مردم ایران برای حاکمیت قانون و نشر مشروط آزادی سخن به میان می‌آید، از میان تمامی ولایات ایران، همه نگاهها متوجهی «آذربایجان» و پایداری مردم به رهبری «ستارخان» و «باقرخان» می‌شود. در این میان نقش ولایات دیگر در به ثمر رسیدن این انقلاب مردمی که اوایل قرن بیستم (۱۹۰۶) اتفاق افتاده و راهنما و الگوی بسیار برای همه بهاء و شورش‌های مردمی در جهان بوده، اندکی کم رنگ جلوه داده می‌شود. در حالی که اگر قوای مجاهد گیلانی و عشایر بختیاری در حمله به تهران که منجر به خلع محمدعلی شاه از سلطنت گردید، نبودند، بی‌گمان تبریزیان عزیز نیز طی یک یورش قوای دولتی سرکوب می‌شدند.

اگر در دوران استبداد صغیر سالدات‌های روسیه تزاری به اعدام آزادی‌خواهان آذربایجان همچون «محمدالاسلام» دست یازیدند، همان جنایت را در رشت و انزلی نیز تکرار کردند، به طوری که آرامگاه چهار تن شهید آزادی ایران در خیابان پستار رشت گاه روشنی بر حمایت روسیه تزاری از استبداد قاجاری و کشتار آزادیخواهان است.

اگر آذربایجان به سبب همجواری روسیه تزاری محل آمد و شد و نفوذ فرهنگ آزادیخواهانه بود، رشت و انزلی نیز به سبب وجود راه آبی کاسپین، محل تلاقی فرهنگهای اروپایی بوده است، به همین سبب شهر رشت در گذشته‌های نه چندان دور به «دروازه اروپا» مشهور شده بود.

طی یک نقشه حساب شده به مجلس قمار در باغ مدیریه کشانده و با ترور او بلافاصله به دارالحکومه حمله کرده و با فراخواندن یک سپه‌دار ناراضی از تنکابن (سپه‌دار اعظم تنکابنی) بساط حکومت استبدادی را در منطقه گیلان برچیده و پس از چندی با تدارک قشونی آماده و آرمان‌خواه راهی تهران شده و با کمک مالی قوای بختیاری، نظم پوشالی محمدعلی شاهی را در هم نوردیدند.

ما در این کتاب تلاش نمودیم بدون هر گونه حب و بغض و به دور از کوچک‌نمایی نقش سایر مشروطه‌خواهان و مجاهدین به‌ویژه مجاهدین دلیر آذربایجان به زعامت ستارخان (سردار ملی) و باقرخان (سالار ملی) به سهم مردم گیلان در مشروطیت و نقش فراموش شده آنان در گفتارها و جستارهای مشروطه بپردازیم. شان گفتن است با توجه کمرنگ جلوه دادن نقش گیلانیان در مشروطه توجه دادن به عملکرد مجاهدان گیلانی عصر مشروطه و جمع‌آوری آثار این مجاهدان موضوعی است مهم، که آگاهانه یا ناآگاهانه به دست فراموشی سپرده شده است.

در بخش پایانی کتاب به عکس‌هایی از گیلان، سنت‌ها و نموده‌های فرهنگی-اجتماعی آن دوره، برخی از مجاهدین و رجال سیاسی و فرهنگی عصر مشروطه آورده شده است. به نظر می‌رسد که با ارزانی کردن این کتاب و یادآوری نقش گیلان و گیلانیان در راه آرمان مقدس مشروطه و قانون‌مداری، میراث‌دار شایسته‌ای را پاسداری مجاهدتهای نیاکانمان باشیم که در راه اعتلای آزادی وطن از جان خویش گذشتند.

نویسنده: رضا هاتفی حسن عبدی

رشت - پاییز ۱۳۹۱

➤ فصل اول: اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی گیلان در دوره‌ی مشروطیت <

۱۵	نگاهی اجمالی به اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران پیش از مشروطیت
۱۶	نگاهی به اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی گیلان پیش از مشروطیت
۱۸	گیلان در آغاز مشروطیت
۲۰	واکنش گیلانیان در مقابل استبداد صغیر
۲۳	حرکت اجتماعی علیه اربابان و ملاکان
۳۵	اثرات جنگ جهانی اول بر گیلان
۳۶	نگاهی به جنبش جنگل

➤ فصل دوم: جنگ داخلی مردم گیلان از مشروطیت تا آغاز پهلوی <

۳۹	جشن‌ها و سرگرمی‌ها
۴۰	آیین نوروز
۴۴	نوروز بل
۴۵	عروسه گوله‌ی
۴۷	مورغانه جنگ
۴۹	کشتی گیلهمردی
۴۹	ورزا جنگ یا گاوبازی
۵۲	تئاتر

➤ فصل سوم: اوضاع مطبوعات گیلان در دوره‌ی مشروطیت <

۵۵	نگاهی به پیدایش مطبوعات
۵۶	روزنامه‌های چاپ خارج و آگاهی بخشی آن‌ها
۵۷	انتشار روزنامه‌های داخلی در دوره‌ی مظفرالدین شاه

۵۸	تأثیر مشروطیت بر گسترش مطبوعات
۵۹	برقراری مشروطیت و شکوفایی مطبوعات در گیلان
۶۱	جایگاه قانونی مطبوعات در نظام مشروطیت
۶۱	وضع مطبوعات پس از کودتای محمدعلی شاه
۶۳	روزنامه‌های مخفی (خبرنامه‌ها و شب‌نامه‌ها)
۶۵	انجمن‌های عصر مشروطیت تأسیس روزنامه‌های آنان
۶۶	روزنامه‌ی انجمن ولایتی گیلان
۶۸	ارگان‌های احزاب گیلان در مشروطیت
۷۱	واکنش مطبوعات گیلان به التیمات روسیه
۷۲	نقش جنبش جنگل در گسترش مطبوعات آزاد
۷۴	مطبوعات در زمان جنگ جهانی اول (۱۸-۱۹۱۲م. ق.م. دی)
۷۶	کودتا و تعطیلی جراید (۱۳۰۴-۱۲۹۹ شمسی)
۷۷	مطبوعات گیلان و نقش فرهنگی آنها
۷۷	مشروطیت و تأثیر آن بر ادبیات (شعر و طنز در مطبوعات دوره‌ی مشروطیت)
۸۰	نقش روزنامه‌ها در توسعه‌ی تعلیم و تربیت نوین
۸۳	ظهور مطبوعات مردمی در گیلان
۸۳	روزنامه نسیم شمال
۹۶	روزنامه خیرالکلام
۱۰۴	روزنامه ساحل نجات
۱۰۶	روزنامه جنگل

➤ فصل چهارم: تعلیم و تربیت در گیلان دوره‌ی مشروطیت

۱۵۱۷	نگاهی به تعلیم و تربیت در گیلان پیش از مشروطیت
۱۲۴	تأسیس مدارس خارجی
۱۲۶	گسترش مدارس جدید

۱۳۵	نقش مشروطیت در گسترش مدارس جدید در گیلان
۱۳۸	مطبوعات مشروطیت و اهتمام به آموزش جدید
۱۴۶	مشروطیت و سرآغاز تحول در تحصیل دختران
۱۴۷	مدارس دخترانه ایجاد شده توسط بیگانگان
۱۵۴	گسترش مدارس دخترانه در گیلان
۱۵۵	مدارس ایجاد شده توسط خیرین
۱۵۶	مدارس دخترانه‌ی ملی
۱۶۵	ایجاد مرکز آموزشی معلمان
۱۷۱	اوضاع معارف پس از کودتای ۱۲۹۹
۱۷۲	تأسیس شورای عالی معارف در سال ۱۳۰۰
۱۸۰	مشروطیت و تحول در فرهنگ و معارف گیلان (گسترش مدارس)
۱۸۰	مدارس ملی
۱۸۱	تعلیم و تربیت در دوره‌ی نهضت جنگل
۱۸۵	پیشرفت و گسترش معارف از ۱۳۰۳ ش
۱۸۵	مدارس دولتی
۱۹۲	جمعیت‌های فرهنگی و توسعه‌ی معارف گیلان
	فصل پنجم: مشروطه‌ی گیلان در معارف و تربیت
۱۹۷	نقش مردم گیلان در جنبش مشروطه
۲۰۹	کمیته‌ی ستار
۲۲۳	واقعیه‌ی باغ مدیریه
۲۳۶	حرکت مجاهدین به سوی قزوین
۲۴۹	مجاهدین در قزوین
۲۶۲	حرکت به سوی پایتخت
۲۶۷	جنگ کرج

۲۷۶	تصرف پایتخت
۲۷۹	نبرد بادامک
۲۹۰	تحصن شاه
۲۹۳	تبعید محمد علی شاه
۳۰۰	از سقوط مرکز تا انحلال مجلس دوم و آغاز نارضایتی‌ها و ناسازگاری‌ها
۳۰۰	افتتاح مجلس دوم
۳۰۲	نقش فراموش شده گیلان در گفتارها و جستارهای مشروطه
۳۰۳	مشروطه گیلان در محاق فراموشی
۳۰۷	منابع
۳۱۵	آلبوم تصاویر

اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی گیلان در دوره‌ی مشروطیت

نگاهی اجمالی به اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران پیش از مشروطیت

در بررسی و بیان اوضاع سیاسی اجتماعی فرهنگی و اقتصادی ایران در دوره‌ی پیش از مشروطیت به درستی نمی‌توان افتخاری را برای اوضاع آن زمان یادآور شد و به نگارش در مورد آن برای چرایی آن به صورت اجمال به شروع حکومت قاجار که نهایت آن منجر به زایش انقلاب مشروطه در تاریخ ایران گردید، می‌پردازیم.

با شروع حکومت قاجارها در ایران توسط آقامحمدخان در مقایسه با سایر شاهان قاجار جدا از خوی استبدادی و ستمگریش با اقتدار ذاتی خود توانسته بود به اداره امور کشور بدون دخالت بیگانگان بپردازد، با واگذاری حکومت به فرزندش فتحعلی شاه نقطه‌ی عطفی را در تاریخ ایران رقم زد که به باور بسیاری از اندیشمندان و نویسندگان آزادی‌خواه بر دخالت دولتهای بیگانه و استعمارگر آن دوران مانند روس و انگلیس در تاریخ معاصر ایران که از نتایج آن می‌توان به جنگ ایران، روسیه و اعطای بخش‌هایی از خاک وطن در چهارسوی جغرافیای بزرگ کشورمان از جمله قفقاز در شمال غربی و ایالت‌های مرو و آخال در شمال شرقی و ایالت‌های هرات و قندهار و قسمت اعظم بلوچستان به همسایگان شرقی از جمله هندوستان اشاره نمود. پس از فتحعلی شاه به نظر می‌رسید عهدش عباس میرزا (برخلاف پدرش) با توانمندیهای اثبات شده‌اش بتواند با حذف بیگانگان از کشور، موفق به اداره امور کشور گردد، دست اجل او را برگزید و او را قبل از پدر از صحنه حیات برداشت که نتیجه‌اش رسیدن حکومت قاجار به محمدشاه و بعد از آن به ناصرالدین شاه پسر محمدشاه گردید. ناصرالدین شاه نیز پس از تکیه زدن بر اریکه قدرت روال شاهان مستبد قبلی قاجار را ادامه داد و با آنکه می‌توانست با وجود صدراعظم‌های متدین و وطن‌پرست خود میرزا تقی‌خان امیرکبیر مسیر اضمحلال و انحطاط حکومت ایران را تغییر دهد، چنین نکرد و با قتل صدر اعظم توسط عباس میرزا تحریک فاسدان دربار، لکهای ننگ دیگری به کارنامه‌ی تاریک قاجار اضافه نمود. در دوران ناصرالدین شاه امتیازات فراوانی از جمله امتیاز بهره‌برداری گمرکات به بلژیکی‌ها، امتیاز رویترا، امتیاز لاتاری، امتیاز فروش تنباکو به بیگانگان و ... اعطاء شد که هر کدام از این فرصت‌ها می‌توانستند عینی مؤثر در فرایند رشد و تعالی ایران در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی باشد.

با توضیحات ارائه شده از شمای کلی فضای ایران قبل از مشروطه به نظر می‌رسد برای پرداختن به اصل موضوع کتاب و درک اوضاع آن زمان می‌توان اوضاع عمومی ایران در دوران پیش از مشروطیت و در آستانه‌ی شکل‌گیری آن را در ده بند کلی به شرح ذیل اشاره نمود.

- ۱- وجود حکومت‌های خودکامه و نظامهای بزرگ ایل و مالکی شاهان قاجار.
 - ۲- از بین رفتن استقلال سیاسی و اقتصادی کشور.
 - ۳- مبارزه و نابودی هر حرکت اصلاحی در امور سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کشور.
 - ۴- افزایش روزافزون فقر و تنگدستی عمومی مردم.
 - ۵- بروز قحطی‌های طبیعی و مصنوعی به واسطه سیاستهای غلط و نادرست توسط شاهان وابسته به بیگانگان.
 - ۶- بروز و افزایش بیماری‌های عفونی و طاعون، حصه، تیفوس، وبا، آبله و ... به جهت نبود بهداشت عمومی و مراکز درمانی.
 - ۷- کاهش اشتغال و از بین رفتن منابع کارنامه‌های کوچک بومی در رقابت با تکنولوژی جهت مال اندوزی شاهان و درباریان قاجار.
 - ۸- عدم اجرای برنامه‌های توسعه‌ای و سرمایه‌گذاری جهت صرف ثروت کشور به امور و هزینه‌های غیرضروری دربار و درباریان.
 - ۹- فساد درباریان و شاهان قاجار.
 - ۱۰- فرار دهقانان از روستاها و مهاجرت‌های دسته‌جمعی به کشورهای همسایه برای رهایی از قحطی و بیماری و رسیدن به حداقل معیشت.
- آری در چنین فضایی بود که حرکت توده‌های مردم و علما منجر به انقلاب مشروطه در تاریخ معاصر در ایران گردید.

نگاهی به اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی گیلان پیش از مشروطیت

گیلان در سال‌های نیمه دوم سلطنت قاجاریه تا پیدایش انقلاب مشروطیت شاهد بسیاری از ایالات «ممالک محروسه» دارای مشکلات و موانع متعددی بود. مشکلات طبیعی چون طاعون و وبا که گهگاهی جان بسیاری از افراد را می‌گرفت و عده‌ای زیادی را مصیبت زده می‌ساخت. همچنین عوامل انسانی چون دخالت‌های خارجی و غارت منابع توسط آنان و حکام وابسته استبداد که علاوه بر ظلم و ستم راه را بر هرگونه پیشرفت و ترقی سد کرده بودند. درباره شرایط طبیعی، «اورسل» در سفرنامه خود با آوردن ضرب المثلی طبیعت آن روز گیلان را چنین توصیف می‌کند: «اگر مرگ می‌خواهی برو به گیلان» (اورسل، ۱۳۸۲: ۱۷۳). همچنین فخرایی درباره امراضی که بیشتر را از مردمان این خطه سلب کرده بود می‌نویسد: «کشتار هولناک طاعون در سال‌های ۱۲۴۷ و ۱۲۹۵ هـ.ق که نصف جمعیت گیلان را کشت کرد همچنین وبای سنوات ۱۳۱۵ و ۱۳۲۱ هـ.ق و آتش سوزی‌های مکرر رمقی برای ساکنین این سرزمین نگذاشت» (فخرایی، ۱۳۷۱: ۶۵).

گیلان در آغاز مشروطیت

مجاورت با قفقاز آگاهی از حوادث و تحولات این منطقه و همچنین توسعه و ترقی جوامع اروپایی این امکان را به وجود آورد تا گیلانیان در نخستین مراحل جنبش اعتراضی برای مشروطه خواهی در کنار سایر آزادی خواهان پیشرو بر علیه استبداد قاجاریه بپا خیزند. در این راستا آدمیت نفوذ اندیشه های مرفعی اجتماعی در رشت و انزلی راتنها پس از تهران محسوس تر از همه شهرهای ایران می داند (آدمیت، ۱۳۵۴: ۱۷۳). طوری که «ظهرالدوله» حاکم وقت گیلان بر طی نامه ای به محمد علی شاه خطر آزادی خواهی گیلانیان را این گونه یاد آور می شود: «اهالی گیلان از تمام ایران جریرتر و موقعشان بارزتر است» (افشار، ۱۳۵۱: ۳۳۴).

رشت در این دوره مرکز ارتباط مردم رشت ایران با قفقاز و روسیه بود. اروپاییان زیادی همه ساله به رشت می آمدند. علاوه بر آن کشورهای روسیه، انگلیس، فرانسه، عثمانی در رشت کنسولگری داشتند. انگلیسی ها، فرانسوی ها و یونانی ها شرکت های تجاری دایر کرده بودند. بازرگانان گیلانی و آذربایجانی که به تقییس و کونست و آمد داشتند با سوسیال دمکرات های قفقازی که علیه رژیم تزار فعالیت می کردند در ارتباط بودند. حرکت مشروطه خواهی در ایران با کمک انجمن قفقاز سرعت و شدت بیشتری گرفت. با همراهی انقلابیون قفقازی انجمن هایی در شهرهای مهم ایران از جمله؛ رشت و انزلی شکل گرفت. مردم که شعبه رشت پس از تهران، مهمترین و فعال ترین انجمن ها به شمار می رفت. حرکت مشروطه خواهی در گیلان بلافاصله پس از پایداری انجمن رشت صورت گرفت. همزمان با تحصن عده ای از مردم پایتخت در قم و حضرت عبدالعظیم در حمایت از جنبش آزاد بخواهی، در گیلان نیز در حمایت از این حرکت در کنسولگری انگلیس متحصن شدند. در طی این تحصن (۲۷ رجب ۱۳۲۴ هـ) مشروطه خواهان گیلان طی نامه ای به «استار صدر» «دستخط آزادی و مشروطیت» می شوند. این در حالی بود که هنوز بسیاری از ولایات از مفهوم مشروطیت آگاهی درستی نداشتند. از حوادث دیگر در دوره مشروطیت در گیلان جلوگیری مردم از پیاده شدت امین السلطان در انزلی است. مردم انزلی با شعارهای تندی از ورود دشمن سابق آزادی طلبی می نکردند: «ما نمی گذاریم این خائن ملت قدم به خاک مملکت بگذارد» (آدمیت، ۱۳۵۴: ۶۶). سرانجام با آگاهی از اینکه امین السلطان از طرف مجلس شورای ملی دعوت شده و وجودش ضرری علیه مشروطیت ندارد، اجازه ورود داده شده است.

باتوجه به اهمیت گیلان به دلیل وجود زمینه آزادی خواهی در دوره شکل گیری مشروطیت دستگام استواراد برای جلوگیری از ریشه دواندن مشروطه خواهی ابتدا «ظهرالدوله» که از چاکران مجرب بود به فرمان گذاری گیلان منصوب تا «نظارت محال» و اعمال مالیات لازمه را به عمل آورد.... در ضمن به اهالی گیلان هشدار داده که از «فته جویی» و «مشروطه طلبی» بر حذر باشند تا مبادا «مانند مردم اولین کفران ورزیده خود را به سوء عذاب» دچار سازند (افشار، ۱۳۵۱: ۳۱۳).

جبهه استبداد القاب؛ فتنه جو، کافر، بی دین و بایی را نصیب آزادی خواهان می کند. نسیم شمال گفتار آنها را این گونه به طعنه می کشد: